

پرانندی جغرافیا
رجات شیعہ لکچر
تایمان قرن ششم بر پایه منابع رجاء

علی اکبر امامی حجتی

پڑھشمار علوم و فرهنگ اسلامی

پراکندگی جغرافیایی رجال شیعه در ایران

تا پایان قرن ششم بر پایه منابع رجالی

علی اکبر امامی حجتی

ناشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

وابسته به دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم

تهیه

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)

سروراستار

محمدباقر انصاری

ویراستار

وحید حامد

لیتوگرافی، چاپ و صحافی

چاپخانه مؤسسه بوستان کتاب

چاپ اول: بهار ۱۳۹۹

شمارگان: ۴۰۰

قیمت: ۹۰۰۰۰ تومان

عنوان: ۵۹۵؛ مسلسل: ۹۱۵

نشانی

قم، خیابان معلم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، نشر

پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی

تلفن و دورنگار: ۳۷۸۳۲۸۳۳ - ۰۲۵

ص.پ: ۳۷۱۸۵/۳۶۸۸

کدپستی: ۳۷۱۵۶۱۶۵۹۱

مراکز پخش

۱. قم، میدان شهدا، تلفن و دورنگار ۳۷۸۳۲۸۳۴ - ۰۲۵

۲. تهران، خیابان انقلاب، روبروی در دانشگاه تهران،

پاساژ فروزنده، طبقه همکف، واحد ۳۱۲، تلفن:

۰۲۱ - ۶۶۹۵۱۵۳۴

وبگاه: www.pub.isca.ac.ir

رایانامه: nashr@isca.ac.ir

فروشگاه مجازی نشر: www.shop.isca.ac.ir

فروشگاه نشر دیجیتال: www.pajooahaan.ir

همه حقوق برای ناشر محفوظ است.

سرشناسه:

عنوان و نام پدیدآور:

مشخصات نشر:

مشخصات ظاهری:

شابک:

وضعیت فهرست نویسی:

یادداشت:

یادداشت:

موضوع:

موضوع:

موضوع:

شناسه افزوده:

رده بندی کنگره:

رده بندی دیویی:

شماره کتابشناسی ملی:

BP ۱۵۳/۱

۲۹۷/۹۹۶

۶۱۵۶۷۱۱

امامی حجتی، علی اکبر، ۱۳۳۲ -

پراکندگی جغرافیایی رجال شیعه در ایران: تا پایان قرن ششم بر پایه منابع رجالی / علی اکبر

امامی حجتی؛ تهیه پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)

قم: دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، ۱۳۹۹

۴۹۲ ص.: جدول

۹۰۰۰۰ ریال:

978-600-195-598-3

فیبا

کتابنامه: ص. [۴۳۳] - ۴۴۴؛ همچنین به صورت زیر نویس

نمایه

فقیهان شیعه - ایران - سرگزشتنامه

مجتهدان و علما - ایران - سرگزشتنامه

شیعیان - ایران - تاریخ

دفتر تبلیغات اسلامی حوزه علمیه قم، معاونت پژوهشی، پژوهشگاه علوم و فرهنگ

اسلامی، پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)

۱۳	سخنی با خواننده
۱۵	مقدمه
۱۹	مباحث مقدماتی
۲۱	پیشینه
۲۲	مفاهیم
۲۲	۱. جغرافیا
۲۳	۲. شیعه
۲۴	۳. رجال
۲۵	۴. ایران
۲۶	۵. قرن ششم
۲۷	۶. منابع رجالی
۳۲	معیارها
۳۲	۱. نام جای‌ها
۳۳	۲. نام رجال

فصل اول: پراکندگی بر اساس مناطق

۳۸	آذربایجان
----	----------------

- ۳۸.....تفلیس
- ۳۹.....سمندر
- ۴۰.....مراغه
- ۴۱.....۲. آسیای میانه (فرارود)
- ۴۱.....بخارا
- ۴۲.....خُتل / ختلان
- ۴۳.....خجند
- ۴۳.....خرقان
- ۴۴.....خوارزم
- ۴۵.....سمرقند
- ۵۰.....کش / کس
- ۵۴.....نسف
- ۵۵.....۳. اصفهان
- ۵۵.....اصفهان
- ۶۲.....اردستان
- ۶۳.....۴. خراسان
- ۶۹.....اسفراین
- ۶۹.....بلخ
- ۷۳.....بوزجان
- ۷۴.....بوفک
- ۷۵.....پوشنگ
- ۷۶.....بی‌هق

۸۱.....	رَحَج
۸۱.....	سبزوار
۸۴.....	سرخس
۸۵.....	سَنج
۸۶.....	طالقان
۸۷.....	طوس
۹۱.....	فاریاب
۹۲.....	فَنجگرد (فنجگرد)
۹۳.....	قائن
۹۳.....	کابل
۹۴.....	مرورود
۹۸.....	مشهد
۱۰۰.....	نیشابور / نيسابور
۱۳۴.....	هرات
۱۳۵.....	۵. فارس
۱۳۶.....	اَرّجان
۱۳۸.....	اهواز
۱۴۴.....	دورق
۱۴۴.....	سوسنگرد / سوسنگرد
۱۴۵.....	شوشتر
۱۴۶.....	۶. ری
۱۴۶.....	جاموران (جماران)

- دوریست ۱۴۶
- رامن ۱۴۷
- ری ۱۴۸
- شنشت ۱۷۲
- قوهده ۱۷۳
- کلین ۱۷۴
- ورامین ۱۷۷
۷. فارس و سواحل ۱۷۹
- جویم ۱۷۹
- سیراف / صیراف ۱۷۹
- شیراز ۱۸۰
- فارس (مطلق) ۱۸۱
- کازرون ۱۸۴
۸. قزوین و زنجان ۱۸۴
- ابهر ۱۸۴
- جنبک ۱۸۵
- جوسق ۱۸۷
- زنجان ۱۸۷
- قزوین ۱۸۸
- هشتگرد / هشتجرد ۲۰۳
۹. قم و کاشان ۲۰۴
- آوه / آبه ۲۰۴

ازدورقان و براوستان	۲۰۶
برق رود	۲۰۷
تفرش	۲۱۳
جاسب	۲۱۴
دستجرد	۲۱۶
راوند	۲۱۷
قزدان	۲۱۹
قم	۲۲۰
کاشان	۳۰۶
کمندان (کمیدان)	۳۱۱
وشنوه	۳۱۲
۱۰. کرمان و سیستان	۳۱۳
جیرفت	۳۱۴
سجستان	۳۱۵
نرماشیر	۳۱۸
۱۱. مازندران و گیلان	۳۱۹
آمل	۳۲۰
استرآباد	۳۲۲
جُرجان (گَرگان)	۳۲۴
ديلم	۳۲۸
ساری	۳۳۱
صهرشت	۳۳۲

طبرستان.....	۳۳۳
مامطیر.....	۳۳۶
۱۲. همدان و کرمانشاهان.....	۳۳۷
حلوان.....	۳۳۷
دینور.....	۳۳۸
نهاوند.....	۳۴۱
همدان.....	۳۴۳

فصل دوم: نتایج و دستاوردها

یکم؛ پراکندگی بر اساس زمان.....	۳۴۹
قرن اول.....	۳۴۹
قرن دوم.....	۳۴۹
قرن سوم.....	۳۵۴
قرن چهارم.....	۳۷۰
قرن پنجم.....	۳۸۰
قرن ششم.....	۳۸۳
دوم: تحلیل‌ها.....	۳۹۵
۱. آمار پراکندگی حضور شیعیان در مناطق گوناگون.....	۳۹۶
آذربایجان و قفقاز.....	۳۹۶
آسیای میانه (فرارود).....	۳۹۷
اصفهان.....	۳۹۷
خراسان.....	۳۹۷

۳۹۹	خوزستان
۳۹۹	ری
۴۰۰	فارس و سواحل
۴۰۰	قزوین و زنجان
۴۰۱	قم و کاشان
۴۰۱	کرمان و سیستان
۴۰۲	مازندران و گیلان
۴۰۳	همدان و کرمانشاهان
۴۰۳	۲. روند گسترش تشیع
۴۰۵	۳. مهاجرت و جایجایی
۴۰۶	الف) سادات و تیره‌های هاشمی
۴۱۰	ب) غیر سادات و بنی‌هاشم
۴۱۰	۱) از قبایل عربی به مناطق ایران
۴۱۴	۲) از مناطق عربی به ایران
۴۲۲	نقش فتوحات در مهاجرت‌ها
۴۲۴	۴. خاندان‌ها
۴۲۷	۵. مراکز علمی
۴۲۷	۶. زنان
۴۲۸	۷. تحلیل دوره تاریخی تشیع در ایران
۴۳۱	نتایج
۴۳۳	کتابنامه

نمایه‌ها

۴۴۵ موضوعات

۴۶۲ اعلام و مشاهیر

۴۸۶ کتاب‌ها

۴۸۸ مکان‌ها

www.Ketab.ir

سخنی با خواننده

تشیع در طول دوران خود همواره با فرازونشیب‌های بسیار همراه بوده و شیعیان در مناطق گوناگون حضوری گسترده داشته‌اند. برخی مناطق در اقلیت و بعضی مناطق اکثریت و غالب بودند. چگونگی حضور و پراکندگی شیعیان از موضوعاتی است که در پژوهش‌های گوناگون بدان اشاره شده است. یکی از روش‌های شناخت جایگاه، وضعیت و پراکندگی جغرافیایی شیعیان آشنایی با عالمان و دانشمندان شیعی و محل نشو و نما و زندگانی آنان است و این مهم بر اساس کتاب‌های دربردارنده شرح حال آنان دریافتنی است.

کتاب حاضر تلاش کرده با بهره‌گیری از کتب رجالی شیعی، حوزه‌های جغرافیایی و زیست‌بوم عالمان شیعی را شناسایی کند و بر این اساس پراکندگی تشیع را در مناطق گوناگون بنمایاند.

این اثر دستامد فکری حجت‌الاسلام والمسلمین جناب آقای علی‌اکبر امامی حجتی است که طراحی آغازین آن توسط ایشان پیشنهاد و آغاز شد و در ادامه با همکاری حجت‌الاسلام والمسلمین آقای دکتر مصطفی صادقی و نظارت جناب آقای محمدهادی خالقی تدوین شد.

بی‌گمان اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده مدیر

محترم گروه تاریخ تشیع حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای سیدقاسم رزاقی، ارزیابان محترم و اعضای محترم شورای پژوهشی پژوهشکده آیت الله محمدهادی یوسفی غروی، حجت الاسلام آقای رمضان محمدی، آقایان دکتر نعمت الله صفری فروشانی و دکتر سیدحسین فلاحزاده، مدیر محترم امور پژوهشی آقای سیدعبدالکریم حسن پور، کارشناس محترم گروه جناب آقای سعید نجفی نژاد و جناب آقای مهدی بنی حسن است که جا دارد از زحمات و تلاش های ایشان قدردانی به عمل آید.

همچنین از رئیس محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، حجت الاسلام و المسلمین جناب آقای دکتر نجف لک زایی و معاون محترم پژوهشی پژوهشگاه، حجت الاسلام والمسلمین جناب آقای یعقوب نژاد تشکر می کنم که بدون پشتیبانی و یاری بی دریغ و مؤثر ایشان، پژوهش حاضر به سرانجام نمی رسید. نیز بایسته و شایسته است از نشر پژوهشگاه که فرایند آماده سازی اثر و چاپ و نشر آن را بر عهده داشتند، سپاسگزاری کنم.

بجاست یاد کنیم از استاد محمدجواد صاحبی که در ارزیابی و بهبود این اثر نقش آفرین بود و در آستانه انتشار آن بدرود حیات گفت.

پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام) در راستای حیات و بالندگی علم و دانش، آثار خود را در اختیار جامعه علمی قرار می دهد و پیشاپیش از انتقادهای و پیشنهادهای علمی همه استادان، صاحب نظران و پژوهشگران محترم استقبال می کند. امید است این فعالیت های علمی زمینه ساز رشد و پویایی دانش تاریخ و به دنبال آن تمدن اسلامی شود.

دکتر حمیدرضا مطهری

مدیر پژوهشکده تاریخ و سیره اهل بیت (علیهم السلام)

مقدمه

شیعه یکی از مذاهب اسلامی است که ویژگی‌ها و اعتقاداتش او را از فرقه‌های دیگر ممتاز و جدا می‌کند. واژه «شیعه» در لغت به معنای پیرو و یاران آمده است و در اصطلاح به پیروان امام علی (علیه السلام) و فرزندان و کسانی که به جانشینی بلافصل آن حضرت معتقد بودند، اطلاق می‌شود. آغاز تشیع همان آغاز اسلام است و تشیع جوهر حقیقی اسلام است و نهال تشیع در همان زمان آغازین دعوت به اسلام به دست پیامبر گرامی اسلام (صلی الله علیه و آله) کاشته شد.^۱

شیعه در طول تاریخ، فرازونشیب‌های فراوانی به خود دیده و به رغم اتهامات، فشارها، کشتارها، تبعیدها و سیاست‌های قلع و قمع که از سوی زمامداران اعمال می‌شد، توانسته در پهنه گیتی به هستی خود ادامه دهد و در مناطق گوناگون جهان استقرار یابد. چه بسیار از دانشمندان و فرزندگان از بیم زمامداران وقت و جامعه‌ای که عصبیت و بی‌فرهنگی بر آن حاکم بود، در زیر چتر تقیه، مذهب خود را پنهان کردند. چه بسیاری از مردمان به جرم شیعه‌بودن قتل‌عام شدند و دشمنان شیعه‌ستیز در صدد نابودی آنان در صحنه جهانی برآمدند؛ ولی در پرتو عقلانیت، غنای فرهنگی، تسامح و مدارا با فرقه‌های

۱. عبدالحسین امینی؛ الغدير؛ ج ۲، ص ۳۲۴.

دیگر اسلامی و مجهز بودن به سلاح دانش و براهین عقلی و نقلی که میراث پیشوایانشان بود، همچنان استوار به زندگی خود ادامه دادند؛ از این رو کمتر منطقه‌ای است که در توالی قرون و اعصار نتوان اثر و نشان شیعه را در آن یافت. عالمان بزرگ شیعه نیز به این امر توجه داشته و از همان سده‌های نخستین در صدد ثبت و ضبط اسامی، شرح حال راویان و محدثان و ارزیابی شخصیت آنان بوده‌اند.

با این همه در میان اهل سنت به کتاب‌هایی مانند طبقات المحدثین و طبقات الشافعیه یا تاریخ الاسلام ذهبی برخورد می‌کنیم که شخصیت‌های خود را بر اساس مذهب یا زمان دسته‌بندی کرده‌اند یا کتاب‌های القند، تاریخ جرجان، تاریخ موصل و ... به پراکندگی جغرافیایی رجال آنان می‌پردازد. ما در این کتاب کوشیده‌ایم در لابه‌لای کتاب‌های رجالی، مناطقی را که شیعه از آن مناطق برخاسته یا زندگی کرده یا منسوب به آن بوده است، از آغاز قرن اول تا پایان قرن ششم هجری قمری نشان دهیم.

شیوه و روال کار این بوده که نخست از کتب رجالی متقدم چون رجال برقی (م. ۲۸۰ ق)، رجال نجاشی (م. ۴۵۰ ق)، اختیار معرفة الرجال و رجال طوسی (م. ۴۶۰ ق)، حوزه‌های جغرافیایی گوناگونی را که شیعیان در آنجا می‌زیسته یا منتسب به آنجا بوده‌اند، شناسایی کرده، سپس از کتاب معالم العلماء ابن شهر آشوب (م. ۵۸۸ ق) و فهرست شیخ منتجب‌الدین علی بن عبیدالله بابویه (م. ۶۱۰ ق) بهره برده‌ایم. همچنین از کتب رجالیان متأخر نظیر رجال علامه حلی، تنقیح المقال مامقانی و جامع الرواة اردبیلی، قاموس الرجال، معجم رجال الحديث، طبقات اعلام الشیعه و مستدرکات علم رجال الحديث به عنوان کتب کمکی استفاده شده است.

در مرحله شخصیت‌نگاری با تفکیک شهرها و مشخص کردن قری که آن شخصیت در آن زندگی می‌کرده، به نگارش آن پرداخته شد.

روش تنظیم شهرها، بر پایه ردیف الفباست؛ پس آنچه استخراج شده، شخصیت‌های شیعه هستند که در کتب رجال اصلی شیعه از آنها یاد شده و بر تشیع آنان تصریح شده یا از منابع دیگر، شیعه بودن آنها استفاده شده است. پایان دوره تاریخی این اسامی، عصر تألیف فهرست منتجب‌الدین (م. ۵۸۵ق) است.

نام‌ها و اسامی اشخاصی که در کتاب‌های رجال برقی، رجال نجاشی، فهرست طوسی، معالم‌العلماء و فهرست منتجب‌الدین آمده است، شیعه قلمداد کرده‌ایم؛ مگر اینکه مؤلفان کتاب‌های مزبور بر خلاف آن تصریح کرده باشند. نکته بایسته یادآوری آن است که مقصود ما از شیعه، خصوص امامی‌مذهب نیست؛ بلکه زیدی و اسماعیلی و ... - در صورتی که در کتب رجالی آمده باشد - را نیز شامل می‌شود.

کتاب‌هایی در زمینه‌های گوناگون به معرفی شیعه پرداخته‌اند، چه در شناسایی و تبیین عقاید و اصول شیعه و چه معرفی آثاری که دانشمندان شیعه نوشته‌اند و چه در اثبات تقدم و پیشتازی شیعیان در علوم اسلامی و سهم آنان در رشد و گسترش فرهنگ و تمدن اسلامی و چه بررسی تاریخ تشیع از آغاز و پیشرفت آن در مناطق و سرزمین‌های گوناگون اسلامی و...؛ ولی طرح حاضر رویکردی متفاوت با موضوعات مزبور دارد و هدف آن عرضه گزارش تاریخی از پیدایش و وجود تشیع در مناطق جغرافیایی با تمرکز بر عنصر زمان و تکیه بر منابع رجالی است. اهمیت اثبات وجود تشیع در مناطق گوناگون در قرون نخستین که از راه معرفی و شناسایی رجال شیعه در سرزمین‌های مختلف

و ادوار گذشته تحقق می‌یابد و نیاز محققان و پژوهشگران به داشتن تصویری روشن از جوامع شیعی از آغاز تا سده ششم هجری بر کسی پوشیده نیست و چه‌بسا از این رهگذر بتوان به اوضاع سیاسی، فرهنگی و مذهبی شیعیان در سده‌های مزبور دست یافت.